
**ZESZYTY NAUKOWE WYŻSZEJ SZKOŁY PEDAGOGICZNEJ
W BYDGOSZCZY
STUDIA PEDAGOGICZNE z. 23
Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna 1994 (8)**

JAN FRĄTCZAK
WSP w Bydgoszczy

ROLA TURYSTYKI W EDUKACJI DZIECI W WIEKU WCZESNOSZKOLNYM

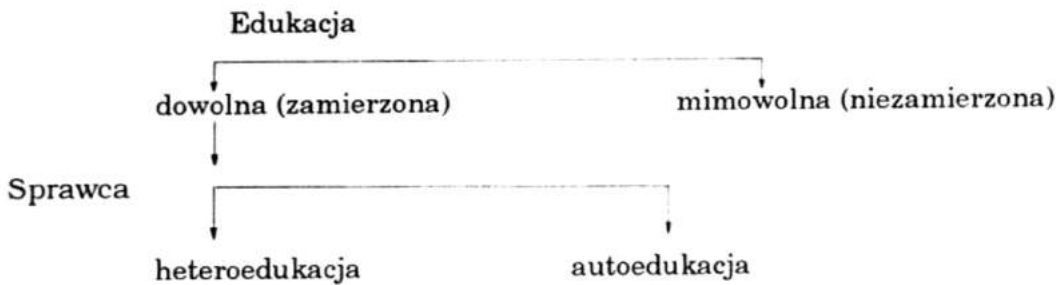
1. Wprowadzenie

W pedagogice wiele terminów nie ma zbyt jasno ustalonego znaczenia i struktury. Dlatego, aby uczynić bardziej komunikatywnym i jednoznacznym rozumienie niniejszego opracowania, zachodzi konieczność ustalenia ich zakresów i związków między nimi.

W rozważaniach niniejszych przez edukację rozumiemy kształcenie człowieka jako układu biopsychospołecznego, a więc jego ciała i osobowości. Kształcenie tej ostatniej obejmuje zmiany sfery instrumentalnej, związane z poznawaniem rzeczywistości i umiejętności oddziaływania na nią i zmiany sfery kierunkowej (aksjologicznej), które dotyczą stosunku człowieka do świata wewnętrznego¹. Ten ostatni świat obejmuje obiekty i zjawiska przyrodnicze, ludzi i ich wytwory materialne i niematerialne, tj. naukę, sztukę i układ wartości i celu życia. Te elementy środowiska, które oddziałują i wpływają na kształcenie biopsychospołecznego układu człowieka nazywamy środowiskiem edukacyjnym. Oddziaływanie to może być dowolne, tj. zamierzone przez określone jednostki i grupy ludzkie, w tym także instytucje, i mimowolne, niezamierzone, przypadkowe, np. oddziały-

wanie na człowieka krajobrazu, kwitnącego drzewa, ciszy leśnej, głosów ptaków itp.

Dlatego mówiąc o edukacji mamy na myśli edukację dowolną i mimowolną. Ze względu na to, kto jest sprawcą tej edukacji względem jednostki ludzkiej wyróżniamy heteroedukację, tj. spełnianą przez inne jednostki wobec przedmiotu i podmiotu edukacji i autoedukację, w którym to procesie jednostka edukowana jest sprawcą tego procesu wobec siebie samej. Można to przedstawić za pomocą następnego schematu.



Jednym z subs środowisk edukacyjnych jest środowisko przyrodnicze, stanowiące miejsce i środek uprawiania przez jednostkę ludzką działalności turystycznej i krajoznawczej albo organizowania jej przez innych dla edukacji danej jednostki. Także i "turystyka", podobnie jak "edukacja", ma wieloznaczne pojęcie. Dlatego w naszych rozważaniach przez turystykę rozumiemy całokształt zjawisk ruchliwości przestrzennej określonej jednostki lub grupy ludzkiej związanych z czasową zmianą miejsca pobytu, rytmu i środowiska życia i działalności niezarobkowej, a więc poznawczej, rekreacyjnej, organizowanej samodzielnie przez samą jednostkę lub grupę ludzką, albo przez inną jednostkę i grupę dla odpowiedniej jednostki lub grupy ludzkiej w celu zapewnienia osobistego kontaktu z odwiedzanym środowiskiem przyrodniczym, kulturalnym itp., albo jego wybranymi elementami, np. drzewem, głazem narzutowym, budowlą. Dlatego mówiąc o organizacji turystyki można wyodrębnić autoturystykę i heteroturystykę. W obrębie tej ostatniej, w przypadku dzieci - uczniów, w zależności od tego kto jest jej organizatorem wyróżniamy turystykę szkolną, tj. organizowaną przez szkołę i turystykę rodzinną, tj. organizowaną przez rodziców.

"Turystyka" jest bardzo często niesłusznie utożsamiona z "krajoznawstwem". Dlatego zatrzymamy uwagę na tym pojęciu i jej współzależności z tą pierwszą. I ta nazwa ma wiele definicji. Jedną z najbardziej przydatnych w niniejszych rozważaniach jest definicja sformułowana przez M. Orłowicza, gdyż m.in. ukazuje ona związek "krajoznawstwa" z "turystyką". A mianowicie autor ten krajoznaw-

stwo traktuje w znaczeniu całokształtu wiadomości o pewnym kraju, regionie, gromadzący elementy rozmaitych działów wiedzy, potrzebne dla znajomości tego kraju, podane w sposób ścisły, ale popularny ... Nie sądzimy, aby definicje te były najwłaściwsze. Określają one cel i efekt końcowy uprawianego krajoznawstwa, którym może być wiedza o kraju. Stąd słuszniejsze jest mówienie o krajoznawstwie w znaczeniu poznawania ojczystego kraju w aspekcie różnych dziedzin². A zatem turystyka jest jedną z praktycznych form działalności krajoznawczej. Natomiast powiązanie to K. Denek charakteryzuje następującym określeniem: ... "często mówi się o ruchu turystyczno-krajoznawczym względnie ruchu krajoznawczo-turystycznym. Dwuczłonowość nazwy podkreśla równorzędność obu elementów. Uprawianie krajoznawstwa bez kontaktu z terenem, jak i pozbawienie turystyki treści krajoznawczych jest stratą okazji, niepełnym wykorzystaniem możliwości, jakie stawia ta forma działalności"³.

Wydaje się, że z pedagogicznego punktu widzenia związek "turystyka" i "krajoznawstwo" można sprowadzić do nadrzędności krajoznawstwa do turystyki, albo związku krzyżowania się. Ten ostatni może mieć zastosowanie jedynie do niewielkiej liczby turystów, to jest tych, którzy nie podejmują w czasie przemieszczania się z miejsca na miejsce działalności poznawczej środowiska przyrodniczo-społecznego ani też nie kontemplują elementów lub całości tego środowiska. A zatem przyjmujemy w niniejszych rozważaniach, że "krajoznawstwo" jest pojęciem nadrzędnym względem "turystyki".

Przyjmując zasadność edukacji człowieka przez środowisko, w którym żyje, przebywa i działa, można mówić o edukacji przez środowisko, o edukacji przez turystykę, o edukacji przez krajoznawstwo. Celami edukacji przez turystykę jest:

- poznanie obcej zbiorowości społecznej i zrozumienie jej swoistych cech zachowania się i kultury;
- zbliżenie się do siebie obcych jednostek i grup ludzkich przez wzajemne poznanie się;
- ukształtowanie wobec siebie postawy przyjaznej życzliwości;
- rozbudzenie i umocnienie dążenia do pokojowego współistnienia;
- poznanie i otoczenie troską każdego obiektu i środowiska przyrodniczego.

Wynikiem edukacji przez turystykę jest:

- 1) kształtowanie świadomości narodowej, postawy patriotycznej, internacjonalistycznej, podnoszenie poziomu ideowego;
- 2) rozwój psychospołeczny jednostki, integracja społeczna, rozwój emocjonalny i uczuciowy, zaspokajanie potrzeb poznawczych, osobistych kontaktów, potrzeby wolności i nowości, kształtowanie postawy twórczej (kreatywnej);
- 3) rozwój intelektualny;

- 4) rozwój kulturalny;
- 5) kultura fizyczna.

Mówiąc o edukacji przez własną działalność, czyli -autoedukacji zwróciliśmy uwagę na tzw. aktywność. Może ona być biologiczna, społeczna i poznawczo-kształcąca.

Przez aktywność biologiczną rozumiemy wszelką działalność człowieka jako jednostki biologicznej do zaspokojenia swoich potrzeb życiowych oraz regulacji swego stosunku do świata otaczającego ją polegającą na zmianach własnego położenia w przestrzeni, na zmianach stosunku do niego oraz na manipulowaniu przedmiotami⁴. Ogólne znaczenie tej aktywności wyraża się w różnorodnych czynnościach i polega na równowadze ze środowiskiem, w którym żyje jednostka, co ułatwia jej egzystencję i poznanie. Aktywność jest przejawem życia i może wystąpić w postaci: ruchowo-zmysłowej, intelektualnej, w zapamiętywaniu i działaniu. Najwyższy rodzaj aktywności - to połączenie twórczości i oryginalności. Możemy wówczas mówić o nowym wyniku aktywności, której rodzaj staje się jej nowością, czyli jakością.

Aktywność społeczna to udział dziecka w zmieniającym otoczeniu przyrodniczego i społeczno-kulturalnego stosownie do potrzeb, celów i ideałów, albo inaczej - działanie społeczne, któremu towarzyszy czynna postawa wobec określonych zadań i wartości społecznych, przejawiające się w inspirowaniu, stymulowaniu i organizacji różnych form działalności, a zwłaszcza pracy na obszarze i na rzecz swoich podstawowych środowisk. Aktywność społeczna przejawia się w życiu zbiorowym i indywidualnym, a także w zabawie, działalności sportowej itp.

2. Założenia metodologiczne

Celem badań było ustalenie diagnozy form turystyki i krajoznawstwa dla dzieci klas III organizowanych przez dom rodzinny i szkołę oraz ich oceny przez uczestników. Badane dzieci reprezentowały rozmaite jednostki osadnicze, tj. miasta różnej wielkości (duże, średnie i małe) oraz wieś na obszarze woj.: bydgoskiego, koszalińskiego, pilskiego i słupskiego. Podstawowymi metodami badawczymi były: 1) sondaż diagnostyczny z zastosowaniem techniki ankiety, wywiadu jednostkowego i zbiorowego, 2) analiza dokumentacji uczniów, jakimi były rysunki - co ci się najbardziej podobało na wycieczkach, kolekcje indywidualne, a także dzienniki lekcyjne, 3) obserwacja uczestnicząca nauczycieli, którzy byli badani za pomocą ankiety i rozmowy. Zebrane ilościowo - wyniki jakościowe, zwłaszcza przy pomocy kwestionariuszy ankiet, zestawiono, przeliczono na wielkości procentowe

i ustalono między nimi współzależności.

A oto zestawienie badanej populacji według wielkości jednostek osadniczych:

| Jednostka osadnicza | wielkość w tys. | Liczba dzieci badanych |
|---------------------|-----------------|------------------------|
| typ | | |
| miasto metropolit. | pow. 100 | 200 |
| duże | 50 - 100 | 200 |
| średnie | 20 - 50 | 200 |
| małe | 10 - 20 | 200 |
| małe | poniżej 10 | 200 |
| wieś | - | 200 |

3. Wyniki badań

3.1. Aktywność i aspiracja turystyczna

Z analizy danych liczbowych wynika, że:

- turystyczna aktywność szkolna we wszystkich grupach uczniów jest trzykrotnie większa niż rodzinna;
- nie ma wprost proporcjonalnej zależności między tymi oboma rodzajami aktywności a wielkością i charakterem (typem) jednostek osadniczych;
- największa turystyczna aktywność szkolna występuje w szkołach wiejskich, miasteczkach średnich i w miastach metropolitalnych.

Szkolna aktywność nie jest wprost proporcjonalna do wielkości jednostek osadniczych, gdyż:

- największy wskaźnik uzyskały szkoły obszarów wiejskich oraz miast średnich (dużych), tysiącznych i metropolitalnych;
- najniższy zaś z miast małych i średnich.

Aspiracje uczniów badanych szkół na obszarze wybranych jednostek osadniczych zróżnicowanych ze względu na liczbę mieszkańców, nie są wprost proporcjonalne do tychże wielkości. Najwyższy wskaźnik w tym zakresie uzyskali uczniowie szkół z miast małych i średnich. Natomiast najniższy - uczniowie szkół z obszarów wiejskich. Wskaźniki korelacji dowodzą, że jest ona słaba i ujemna.

Z danych liczbowych wynika, że:

- turystyczna aktywność szkolna uczniów we wszystkich badanych województwach jest dwu - a nawet trzykrotnie większa niż domowa,
- między oboma typami aktywności zachodzi wprost proporcjonalna zależność u uczniów z badanych województw,

- najwyższy wskaźnik obu rodzajów aktywności uzyskali uczniowie z województwa koszalińskiego, a najmniejszą z pilskiego,
- największa, zgodna współzależność obu typów aktywności turystycznej wystąpiła u uczestników z województwa bydgoskiego i słupskiego, gdyż szkolna jest około trzykrotnie większa od domowej,
- największa rozbieżność wystąpiła w tym zakresie u uczniów z województwa koszalińskiego.

3.2. Wiadomości uczniów o własnym regionie i kraju

Jednym ze składników turystycznej aktywności indywidualnej i instytucjonalnej są wiadomości uczniów o własnym regionie i kraju.

Z badań wynika, że nie ma wyraźnej współzależności między wiadomościami uczniów o własnym regionie a wielkościami jednostek osadniczych, w których mieszkają. Najwyższe wskaźniki w tym zakresie uzyskali uczniowie miast małych i średnich (ok. 70 %); a najmniejsze z obszarów wiejskich i miast metropolitalnych. Wskaźnik korelacji tej zmiennej względem turystycznej aktywności szkolnej jest ujemny i średni (-0,4).

Najwyższy wskaźnik wiadomości o własnym kraju uzyskali uczniowie ze szkół wiejskich, a z miast prawie - dwu lub nawet czterokrotnie mniejszy w stopniu do dzieci ze szkół wiejskich. Prawdopodobnie dzieci częściej poznają swoje środowisko przez organizowanie jego obserwacji we własnym zakresie lub szkoły. W obrębie miast najwyższe wskaźniki uzyskali uczniowie z miast metropolitalnych i małych, najniższe - z miast średnich. Współczynnik korelacji tej zmiennej względem szkolnej aktywności turystycznej jest dodatni i dość duży (+0,5).

Z analizy uzyskanych wyników określających stan wiadomości uczniów z poszczególnych województw wynika, że:

- zachodzi duża, we wszystkich województwach wprost proporcjonalna zależność między posiadanymi przez uczniów wiadomościami o kraju i własnym regionie;
- we wszystkich województwach uczniowie mają znacznie wyższy wskaźnik wiadomości o własnym regionie, niż o kraju (przewaga ta jest nawet siedmiokrotna w województwie pilskim);
- najwyższy wskaźnik z obu zakresów wiadomości uzyskali uczniowie z województwa koszalińskiego i pilskiego;
- z zakresu wiadomości o własnym regionie najwyższy wskaźnik uzyskali uczniowie z województwa pilskiego, przy jednoczesnym najniższym wskaźniku z

- wiadomości o kraju;
- najniższy wskaźnik wiadomości z obu zakresów uzyskali uczniowie z województwa bydgoskiego (o 7 % maksimum uzyskanego przez uczniów z województwa koszalińskiego);
 - najniższy wskaźnik wiadomości o własnym regionie uzyskali uczniowie województwa koszalińskiego (o 8 % od maksimum uzyskanego przez uczniów z województwa pilskiego);
 - najniższy wskaźnik wiadomości o kraju uzyskali uczniowie z województwa pilskiego (o 23 % od maksimum uzyskanego przez uczniów z województwa koszalińskiego).

3.3. Stosunek emocjonalny uczniów do wiadomości i środowiska

Interesujący jest stosunek uczniów do przyrody i materialnych dóbr kultury w ich najbliższym środowisku, który charakteryzują trzy następujące wielkości:

- jest on ważnym elementem u uczniów z miasta, im jest ono liczebnie większe,
- u uczniów ze szkół obszarów wiejskich jest zbliżony do wskaźnika charakterystycznego dla miast średnich;
- współczynnik świadczy o dużej korelacji (+0,26).

Wiele obiektów i zjawisk materialnego środowiska uczniów ma znaczącą wartość w kształtowaniu ich przeżyć estetycznych. Z analizy danych liczbowych wynika, że największa liczba uczniów oświadczająca o swoich przeżyciach estetycznych pochodzi z obszarów wiejskich i małych miast. Chodzi tu bowiem o elementy środowiska przyrodniczego, z którym dzieci spotykają się bardzo często. Z przeżyciami estetycznymi w tym zakresie wiążą się uczucia patriotyczne. Z badań wynika, że ich wskaźniki nie są wprost proporcjonalne do wielkości ludnościowych jednostek osadniczych, zamieszkałych przez badanych uczniów. Największy bowiem wskaźnik w tym zakresie uzyskali uczniowie z obszarów wiejskich i małych miast, a zatem jest tu zdecydowanie widoczna korelacja między wiedzą i kontaktem z najbliższym środowiskiem przyrodniczym a uczuciami estetycznymi i patriotycznymi uczniów. Ponadto z danych liczbowych wynika, że:

- stan trzech elementów wychowania kierunkowego, tj. uczuć patriotyzmu, wrażliwości estetycznej i stosunku do najbliższego środowiska nie jest jednakowy u uczniów z badanych województw, maksimum uzyskali uczniowie z województwa bydgoskiego i słupskiego, a najmniejszy z koszalińskiego (różnica wynosi ok. 6%),
- spośród badanych elementów wychowania kierunkowego najwyższe rezultaty

- uzyskali uczniowie (z wszystkich województw w zakresie stosunku do przyrody oraz materialnych dóbr kultury),
- a najniższe wskaźniki z zakresu uczuć patriotycznych (różnica względem maksimum uzyskanego wynosi ok. 50 % czyli 25-krotna) (dwukrotnie mniejsza od maksimum),
 - z zakresu uczuć patriotycznych najwyższy wskaźnik uzyskali uczniowie z województwa pilskiego, a najniższy z koszalińskiego (różnica wynosi ok. 6 %),
 - z zakresu wrażliwości estetycznej uzyskali uczniowie z województwa śląskiego, a najniższy z koszalińskiego (różnica między nimi wynosi 18 %, a zatem prawie stanowi dwukrotność),
 - z zakresu stosunku do przyrody i materialnych dóbr kulturalnych najwyższy wskaźnik uzyskali uczniowie z woj. bydgoskiego i śląskiego, a najniższy z koszalińskiego (różnica między nimi wynosi 10%).

4. Postawy inter- i intrapersonalne uczniów

Założyliśmy, że turystyka przyczynia się do kształtowania określonych postaw dzieci w wieku wczesnoszkolnym, a zwłaszcza interpersonalnych i intrapersonalnych (z zakresu samoobsługi).

Z badań wynika, że nie ma zależności wprost proporcjonalnych między wskaźnikiem charakterystycznym dla postawy interpersonalnej uczniów a wielkością miejscowości ich zamieszkania:

- najwyższy bowiem wskaźnik w tym zakresie uzyskali uczniowie ze szkół obszarów wiejskich, a najniższy ze szkół miast metropolitalnych.

Współzależność tej postawy z turystyczną aktywnością szkolną świadczy, że korelacja jest ujemna i średnia. Natomiast postawy interapersonalne są prawie wprost proporcjonalne do wielkości jednostek osadniczych, słowem uczniowie pochodzący z miast charakteryzują się wyższym wskaźnikiem badanych elementów postawy intrapersonalnej, a współczynnik korelacji tej zmiennej jest dość wysoki, a zatem korelacja jest średnia lub słaba.

Ponadto stwierdzić można, że:

- z zakresu postaw interpersonalnych najwyższy wskaźnik uzyskali uczniowie z województwa pilskiego, a najniższe z koszalińskiego (różnica ta jest bardzo duża, bo ponad pięciokrotna),
- z zakresu postaw intrapersonalnych najwyższy wskaźnik uzyskali uczniowie z woj. koszalińskiego, a najniższy z pilskiego (różnica ta wynosi 35 %, a więc półtora raza wskaźnik uczniów z woj. koszalińskiego jest większy niż z pilskiego).

5. Współzależność wiadomości i postaw uczniów od ich aktywności turystycznej

Wyniki badań upoważniają do stwierdzenia, że:

- we wszystkich badanych województwach stan aktywności szkolnej jest prawie trzykrotnie wyższy od domowej,
- najwyższa aktywność turystyczna obu typów występuje w województwie śląskim i bydgoskim,
- istnieje odwrotnie proporcjonalna zależność między szkolną i domową aktywnością turystyczną a uzyskanymi wiadomościami.

Rezultatem z zakresu uzyskanych wiadomości i wychowania kierunkowego, zwłaszcza na przykładzie uczniów z woj. koszalińskiego, gdyż przy maksymalnym wskaźniku szkolnej i domowej aktywności turystycznej wystąpił najwyższy wskaźnik osiągniętych rezultatów wychowawczych, chociaż najwyższy z zakresu wiadomości, a więc i w tym ostatnim zakresie wystąpiła rozbieżność,

- nie ma wprost proporcjonalnej zależności między turystyczną aktywnością ani szkolną, ani domową, a wynikami z zakresu uzyskanych wiadomości i niektórych cech z zakresu badanych uczuć i postaw uczniów,
- najniższy wskaźnik aktywności turystycznej zarówno szkolnej i domowej uczniów z woj. pilskiego nie zdeterminował najniższych wskaźników dotyczących osiągnięć z zakresu wiadomości i cech kierunkowych, gdyż te uczniowie ci uzyskali dość wysokie, zbliżone do najwyższych.

Bardziej szczegółowa analiza danych liczbowych upoważnia do stwierdzenia: że nie ma wprost proporcjonalnej zależności między lokalną aktywnością turystyczną, a osiągniętymi przez uczniów wiadomościami o własnym regionie. Dyspozycja (stosunek danych wskaźników) waha się od 5-krotności dla uczniów z obszarów wiejskich aż do 10-krotności dla uczniów z miast, zwłaszcza małych np. 10-20-tysięcznych,

- nie we wszystkich, ale w większości wypadków występuje wprost proporcjonalna zależność między szkolną aktywnością turystyczną a wiadomościami o kraju, które posiadają uczniowie,
- współzależność ta najwyraźniej występuje u uczniów wywodzących się z miast średnich,
- współzależność ta jest bardzo rozbieżna pod względem wielkości liczbowych u uczniów zamieszkujących na obszarze przede wszystkim wiejskim, a także małych miast.

Interesująca jest zależność aktywności turystycznej od aspiracji i wiadomości uczniów. A oto wyniki badań z tego zakresu:

1) pomiędzy aktywnością szkolną w zakresie turystyki i aspiracji uczniów zależność w większości przypadków jest wprost proporcjonalna; najbardziej zbliżone wskaźniki obu tych zmiennych dotyczą uczniów wywodzących się z miast metropolitalnych i średnich, niewielkie rozbieżności są: dwukrotne dla uczniów z małych miast 10-20 tysięcznych.

2) nie ma zależności wprost proporcjonalnej w przyswojonych przez uczniów wiadomościach o własnym kraju i regionie, najbardziej zbliżone, a nawet takie same wskaźniki obu tych zmiennych występują u uczniów z obszarów wiejskich. Natomiast u uczniów z miast rozbieżności w tym zakresie są od 10-krotności z miast średnich do trzykrotnej z miast metropolitalnych.

Współzależność wiadomości o własnym kraju i uczuciach patriotyzmu (deklarowanego przez uczniów) charakteryzuje się:

- brakiem między nimi wyraźnej zależności wprost proporcjonalnej;
- wysokim wskaźnikiem wiadomości o własnym regionie uczniów;
- niskim uczuciem patriotyzmu, a zatem wiadomości nie są autonomicznym czynnikiem kształtującym określone stosunki motywacyjno-emocjonalne uczniów wobec określonych obiektów i zjawisk np. przyrody (materialnych dóbr kultury).

Najbardziej zgodne, prawie takie same wskaźniki obu zmiennych występują u uczniów z obszarów wiejskich i miast metropolitalnych. W pozostałych przypadkach zróżnicowanie współczynników tych zmiennych wynosi około 1,5. Natomiast najbardziej poważne rozbieżności - trzykrotne, występują u uczniów zamieszkujących miasta średnie.

Na podstawie badań nie można również potwierdzić tezy, że wiadomości są wystarczającym czynnikiem kształtowania określonych stosunków motywacyjno-emocjonalnych uczniów do określonych obiektów i zjawisk, w tym przypadku względem przyrody i materialnych dóbr kultury.

Największa zbieżność wyników w tym zakresie wypłynęła w grupie uczniów pochodzących z obszarów wiejskich. W miastach rozbieżności te mierzone są od 2,5-krotności (miasta małe i bardzo duże) i 3-krotnie miasta 50-100 tysięczne oraz 9-krotnie (miasta średnie 20-50 tysięczne).

Ponadto z danych liczbowych wynika, że:

- współzależność pomiędzy poczuciem estetycznym uczniów a ich stosunkiem do przyrody i materialnych dóbr kultury nie ma charakteru zbyt wprost proporcjonalnego we wszystkich jednostkach osadniczych;
- największa zbieżność między tymi dwoma zmiennymi występuje u uczniów obszarów wiejskich i małych miast;
- największa rozbieżność w tym zakresie występuje u uczniów z miast średnich;

- między poczuciem estetycznym a patriotycznym zachodzi dość duże zbliżenie wskaźników liczbowych, charakteryzujących dla obu tych zmiennych uczniów i badanych jednostek osadniczych;
- najbardziej zbliżone wskaźniki obu tych zmiennych są dla uczniów z miast średnich, a najbardziej rozbieżne, gdyż 2-5 krotne na korzyść poczucia estetyki występuje u uczniów miast metropolitalnych;
- najwyższy wskaźnik aktywności turystycznej dotyczy dzieci klas III przede wszystkim zamieszkujących na terenie wiejskim i miast średnich i dużych;
- nie zachodzi zbyt wyraźna korelacja między aktywnością turystyczną dzieci a ich wiadomościami o regionie własnym i kraju, zwłaszcza tym ostatnim;
- między aktywnością turystyczną a wiadomościami o własnym regionie jest dość wyraźna korelacja u uczniów z miast dużych i średnich;
- między aktywnością turystyczną a wiadomościami o własnym kraju jest dość wyraźna korelacja u uczniów pochodzących z miast średnich;
- nie zachodzi zbyt wyraźna korelacja między stosunkiem do przyrody i kultury materialnej uczniów klas IV, a ich wiadomościami o własnym kraju i regionie oraz miejscem zamieszkania, za wyjątkiem:
 - wyraźna korelacja zachodzi między tym stosunkiem a wiadomościami o własnym regionie uczniów z miast średnich i dużych,
 - wyraźna korelacja między badanym stosunkiem a wiadomościami o kraju występuje u uczniów zamieszkujących miasta metropolitalne,
 - nie zachodzi zbyt wyraźna wprost proporcjonalna zależność między poczuciem estetycznym a wiadomościami o własnym regionie i kraju,
 - znacznie wyraźniejsza jest ta zależność między poczuciem estetycznym a wiadomościami o własnym regionie uczniów, niż wiadomości o kraju,
 - wiadomości o własnym regionie są u uczniów bardziej utrwalone niż o własnym kraju; różnice te sprowadzają się od jednokrotności (na wsi), do 9-krotności (miasta średnie),
 - nie ma wprost proporcjonalnej zależności między postawą interpersonalną i intrapersonalną a wiadomościami o własnym kraju posiadanymi przez uczniów, przy czym jest ona bardziej widoczna między wiadomościami a postawą intrapersonalną, zwłaszcza uczniów ze szkół obszarów wiejskich jest ona bardziej widoczna między wiadomościami a postawą interpersonalną, zwłaszcza u uczniów także z obszarów wiejskich i miast metropolitalnych,
 - globalne ujęcie nie ma współzależności wprost proporcjonalnej między wiadomościami o własnym regionie uczniów a ich postawami interpersonalnymi i intrapersonalnymi,
- zależność ta jest bardziej widoczna między wiadomościami i postawami intra-

- personalnymi uczniów zamieszkujących obszary wiejskie i miast średnich,
- zależność ta jest bardziej widoczna między wiadomościami a postawami interpersonalnymi uczniów zamieszkujących obszary wiejskie.

6. Propozycje dla zapewnienia rozwoju i skuteczności edukacji dzieci przez turystykę i krajoznawstwo wynikające z podstawowych wyników badań

Pojęcie edukacji krajoznawczej i turystycznej obejmuje wszelkie warunki i działania sprzyjające wyzwalaniu i kształtowaniu procesów cech motywacyjnych, poznawczych, instrumentalnych i kierunkowych człowieka z zakresu krajoznawstwa i turystyki. Krajoznawstwo i turystyka stanowią współzależność i obejmują zarówno treści, jak i warunki oraz działalność edukacyjną (formy, metody i środki dydaktyczno-wychowawcze).

Edukacja dzieci w okresie wczesnoszkolnym przez turystykę i krajoznawstwo powinna mieć swoją rolę, tj. miejsce i funkcję we wszystkich przedmiotach nauczania, a nie tylko, chociaż przede wszystkim, w ramach środowiska społeczno-przyrodniczego i kultury fizycznej oraz na zajęciach pozalekcyjnych.

Podstawowymi formami działalności turystyczno-krajoznawczej dzieci winny być: spacer i wycieczki organizowane w ramach zajęć lekcyjnych i pozalekcyjnych, konkursy, wyszukiwanie i opieka nad obiektami przyrody i kultury materialnej w najbliższej okolicy, zbieranie dowodów kultury lokalnej - strojów lub ich rysunków, pieśni, legend, opisów obrzędów, tworzenie albumów, kącików kultury regionalnej itp.

Organizatorem edukacji turystyczno-krajoznawczej dzieci powinna być nie tylko szkoła, ale także rodzina oraz instytucje pozaszkolne i organizacje społeczne dla dzieci, np. Związek Harcerstwa Polskiego oraz organizacje dorosłych działające na rzecz dzieci, np. Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, Szkolne Kluby Krajoznawczo-Turystyczne, Polskie Towarzystwo Schronisk Młodzieżowych.

Szkoła może i powinna rozbudzać i kształtować zainteresowania i gotowość dzieci do zajmowania się działalnością turystyczną i edukacją krajoznawczą, zwłaszcza pieszą i rowerową oraz inną w zależności od warunków zamieszkania dzieci.

- Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, Towarzystwo Krzewienia Kultury Fizycznej winny w zakresie swojej działalności statutowej podjąć formy związane z kulturą turystyczno-krajoznawczą na obszarze osiedli i szkół. W większym stopniu rozbudzić działalność dzieci związaną ze zdobywa-

niem odznak turystycznych i krajoznawczych, których jak żadne inne organizacje posiadają największą gamę, jak np. Odznaka Turystyki Pieszej, Siedmiomilowe Buty, Dziecięca Odznaka Kolarska, Kolarska Odznaka Turystyczna, Dziecięca Odznaka Kajakowa - "Kiełbik". Zdobywanie odznak przez dzieci jest uwarunkowane dwoma czynnikami: naturalną ich ruchliwością i potrzebą współzawodnictwa oraz kilkustopniowym typem każdej odznaki (zasada stopniowania trudności).

- Związek Harcerstwa Polskiego w większym niż dotychczas zakresie powinien eksponować w działalności ruchowej zdobywanie sprawności. Zdobywanie sprawności ruchowych nauczyciel klas I-III winien połączyć z działalnością lekcyjną i pozalekcyjną, np. działalnością w świetlicy szkolnej.
- Z badań wynika, że zaledwie 30 % dzieci klasy III brało udział w dwudniowej wycieczce. Najczęściej organizowane wycieczki to jednodniowe i jedno - dwugodzinne.

Obszarem wycieczek dwudniowych jest Warszawa i Kraków. Natomiast pozostałych - podstawowe biocenozy, których poznanie uwarunkowane jest wymaganiami programu kształcenia, zwłaszcza przedmiotu nauczania: środowisko społeczno-przyrodnicze: las, pole, łąka, staw, krajobraz. Tymczasem oznajmiły one, że najbardziej zechciałyby poznawać przyrodę i życie społeczne przez bezpośredni kontakt z nimi. A do najbardziej interesujących obiektów zaliczają: zwierzęta, zabytki, krajobrazy, ciekawych ludzi itp.

- Z badań wynika, że zakres i ilość treści krajoznawczych jest wystarczająca w programie klas I - III. Ale nie zapewniają one oczekiwanych wyników, gdyż są realizowane za pomocą niewielu metod i najczęściej mało aktywizujących dzieci, gdyż w warunkach pomieszczeń szkolnych.

Treści z zakresu krajoznawstwa i turystyki zawarte są także w podręcznikach szkolnych, zwłaszcza środowiska społeczno-przyrodniczego, języka polskiego (czytanka). Jednak dotyczą one najczęściej opisu ważniejszych obiektów przyrodniczych, krajobrazowych itp. Ale nie wdrażają dzieci w dostatecznym stopniu do przestrzegania przykazań "wzorowego turysty". Także w podręcznikach tych jest niewystarczająca liczba rysunków i ilustracji ukazujących piękno i charakterystyczne cechy określonych krajobrazów. Dlatego podręczniki te w zbyt małym stopniu przyczyniają się do kształtowania niezbędnych motywów i przeżyć oraz przyswajania wiadomości i umiejętności z zakresu krajoznawstwa i turystyki. Stąd pod adresem ich autorów i wydawców nasuwa się uwaga: więcej kolorowych fotografii i ilustracji przedstawiających krajobraz i kulturę materialną Polski, a nauczycieli - korzystać z wielu środków dydaktycznych i paradydaktycznych zawierających dynamiczne i statystyczne obrazy o omawianej treści.

- Organizowane wycieczki turystyczno-krajoznawcze przez dzieci winny być dyskretnie kontrolowane przez ich rodziców i społeczność lokalną, gdyż obok edukacji mogą spełniać dysfunkcje, tj. sprzyjać włóczęgostwu, ucieczkom, zbyt wczesnemu "wchodzeniu do grup nieformalnych", których kultem mogą być: picie napojów alkoholowych, palenie tytoniu, używanie narkotyków, kradzież a nawet inicjacje praktyk seksualnych".

- Środki społecznego komunikowania, a zwłaszcza telewizja oraz redakcja *Świerszczyka*, dostarczają wiele informacji z zakresu edukacji krajoznawczo-turystycznej dzieci w różnym wieku. Dlatego nauczyciele i rodzice winni zapoznawać się z tymi programami i artykułami i wykorzystywać je w procesie kształcenia dzieci.

- Podstawowym i pierwotnym procesem każdej edukacji jest proces uczenia się, który jest bezpośrednio związany z samokształceniem. Dlatego do procesu tego zakres krajoznawstwa należy wdrażać od najwcześniejszych lat. Może go uczyć szkoła lub inna placówka, czy też indywidualna osoba zwana nauczycielem nieprofesjonalnym, tj. bez przygotowania zawodowego (pedagogicznego) a umiejąca bardzo skutecznie oddziaływać na innych, i zachęcać do wykonywania tych czynności, które sama lubi i potrafi wykonywać. Ten proces nauczania innych może odbywać się przez zachęcenie dzieci do naśladowania nauczyciela, bohatera literackiego, filmowego itp. lub rówieśnika.

Z badań wynika, że edukacja przez turystykę i krajoznawstwo w szkołach i placówkach pozaszkolnych jest prowadzona w ograniczonym zakresie. Przyczynami tego stanu rzeczy są:

- niewystarczające przygotowanie nauczycieli różnych specjalności, a nawet kultury fizycznej i geografii do pełnienia funkcji Opiekunów Szkolnych Kół Krajoznawczo-Turystycznych, przewodników wycieczek, obozów itp.;
- niewystarczająca infrastruktura materialna (sprzęt, urządzenia itp.) szkół i placówek pozaszkolnych ułatwiająca edukację krajoznawczo-turystyczną;
- brak przygotowania rodziców do podejmowania tzw. małej turystyki ze swoimi dziećmi;
- brak motywacji uczniów do uprawiania zajęć z zakresu turystyki i krajoznawstwa.

Dlatego najbliższe zadania z tego zakresu edukacji powinny być skierowane do likwidowania, a co najmniej ograniczenia wymienionych przyczyn zbyt niskiego stanu samoedukacji krajoznawczo-turystycznej dzieci i ich rodziców.

- Współczesne kształcenie większości nauczycieli różnych poziomów i specjalności pozbawione jest zagadnień edukacji krajoznawczo-turystycznej, nawet takiej specjalności jak nauczyciel geografii, kultury fizycznej, nauczania począt-

kowego. Dlatego należy dokonać rewizji programów edukacji kandydatów na nauczycieli i uzupełnić je wymaganymi treściami. Jest to niezbędne, aby nauczyciel mógł podejmować czynności, których domagają się współczesne dzieci i młodzież.

- Celem zapewnienia podstawowej pomocy nauczycielom i rodzicom w tym zakresie konieczne jest wydawanie specjalnych poradników metodycznych, a to z dwóch względów;

- po pierwsze - ich dużą wartością pomocy instrumentalnych dla większości nauczycieli, a zwłaszcza nauczycieli nauczania początkowego i wychowania przedszkolnego, geografii i kultury fizycznej, nauki obywatelskiej i praktyki;

- po drugie - brakiem tego typu poradników we współczesnej bibliotece pedagogicznej nauczyciela.

7. Przesłanki edukacji dzieci przez turystykę do uprawiania turystyki

Podstawowymi przesłankami edukacji turystyczno-krajoznawczej dzieci są jej wartości poznawcze i kształcące.

Przez uprawianie turystyki kształtują się określone postawy turystów wobec różnych sfer rzeczywistości. Kształtują się - najszerzej pojęte - postawy altruistyczne, postawy życzliwości, sympatii, często serdeczności i przyjaźni wobec ludności odwiedzanych terenów, a także współuczestników wyjazdu. W konsekwencji następuje proces integracji, zbliżenia się, współpracy. Turystyka jest doniosłym czynnikiem integracji społecznej ludności różnych regionów Polski, przeciwdziałającym tradycjom partykularyzmu i lokalnego szowinizmu. Ta funkcja turystyki ma szczególne znaczenie w procesie niwelacji różnic i pozostałości uprzedzeń rodzimej ludności ziem zachodnich i północnych. Turystyka jest czynnikiem niwelującym różnice środowiskowe i współdziałającym w procesie tworzenia moralno-politycznej jedności społeczeństwa. Szczególne znaczenie posiadają nawiązane przez turystykę kontakty między miastem a wsią, przeciwdziałające m.in. utrzymywaniu się kompleksu wsi "zabitej deskami".

Uprawianie turystyki kształtuje postawę aktywną, uczy hartu ducha i woli, uczy pokonywania trudności, usuwa obawy przed wysiłkiem, uczy solidarności w wysiłku, stwarza sytuacje zespołowego współdziałania i współżycia.

Turystyka jest środkiem kształtowania uczuć, kształtowania emocjonalnej warstwy psychiki. Charakterystyczne jest stwierdzenie przez większość badanych, że bezpośrednio zetknięcie się z osobliwościami geograficznymi czy przyrodniczymi (np. pięknem przyrody) powoduje narodziny dumy narodowej (nawet bez uświadamiania sobie tego faktu). Podobne zjawisko występuje również w zetknię-

ciu się z wielkimi budowami, zakładami przemysłowymi czy też ośrodkami rolniczymi lub hodowlanymi.

Turystyka stwarza możliwość twórczego działania najczęściej w postaci prac na rzecz ludności odwiedzanych terenów. Jest czynnikiem stymulującym pracę twórczą także w tym sensie, że odrywa na jakiś czas od codziennych zajęć i w związku z tym ułatwia powrót do nich z nowymi siłami.

Turystyka przyczynia się do zachowania i pomnażania zdrowia dzieci. A to jest tym bardziej ważne, że rozwój uprzemysłowienia i zorganizowania gospodarki doprowadza do naruszenia równowagi organizmu ludzkiego. Warto więc podkreślić profilaktyczny i leczniczy wpływ uprawiania wszelkiego rodzaju turystyki na ustrój w znaczeniu biologicznym. A na tym tle spełnia ona funkcję psycho- i socjoterapeutyczną. Każda forma turystyki połączona z przebywaniem poza miejscem zamieszkania, zwykle w atrakcyjnym krajobrazie, w sprzyjających warunkach klimatycznych, wśród innych ludzi umożliwia czasowe wyłączenie się z codziennych układów i zależności, z szarej monotonii codziennych obowiązków a czasem sytuacji konfliktowych. Nawet krótki, kilkugodzinny pobyt dziecka w nowych warunkach ułatwia utrzymanie lub powrót do ogólnej równowagi emocjonalnej; regenerując siły i sprawność fizyczną równocześnie poprawia samopoczucie, zwiększa odporność na niepowodzenia i codzienne obowiązki. Ułatwia również bardziej krytyczne spojrzenie i realną ocenę istniejących sytuacji konfliktowych oraz trudności i niepowodzeń w życiu.

Ogólnie przyjęć można, że turystyka:

- jest środkiem poznania rzeczywistości,
- kształtuje określone postawy wobec rzeczywistości,
- jest środkiem kształtowania uczuć,
- stwarza możliwość twórczego działania,
- przyczynia się do potęgowania zdrowia (jest czynnikiem socjoterapeutycznym i psychoterapeutycznym).

Turystyka, stwarzając warunki bezpośredniej styczności z rzeczywistością umożliwia łatwiejsze, ciekawsze i pełniejsze jej poznanie. Z tego punktu widzenia wycieczki turystyczne są niezastąpioną formą wiązania wiedzy i praktycznych doświadczeń turystów w nowe struktury, weryfikowania wiedzy teoretycznej, przekształcenia schematycznego i abstrakcyjnego obrazu rzeczywistości w złożony, całościowy obraz, w którym uwidocznia się zarówno porządek biologiczny, jak i społeczno kulturalny. Poznawanie świata przez turystykę jest więc pierwszoplanowym elementem edukacyjnej turystyki.

Turystyka może stanowić "lekarstwo" na przejawy patologii społecznej, ale może sama - w określonych warunkach - stać się elementem tej patologii. Stąd tak

ważna staje się sprawa przygotowania do uprawiania turystyki. Przygotowanie do uprawiania turystyki nabiera doniosłej wagi, zwłaszcza obecnie, kiedy zjawiska negatywne w turystyce wypierają pozytywne, a funkcjonowanie różnych modeli obyczajów i wzorów kulturowych doprowadza do tworzenia się swoistej mentalności turystycznej, znacznie odbiegającej od tej założonej. Zjawisku temu można zapobiec dzięki powszechnemu kształtowaniu kultury turystycznej, polegającej przede wszystkim na kształtowaniu postawy turystycznej. Przez postawę turystyczną rozumieć będziemy taką, która jest postawą:

- poznawczą, obserwatorską, postulującą,
- porozumienia wzajemnego,
- szukania kontaktów osobistych,
- współpracy,
- pokonywania trudu, wysiłku,
- aktywną nie konsumpcyjną⁵.

Te cechy wydają się nierozłącznie związane z pojęciem turysty i turystyki w węższym, socjologicznym, wychowawczym i pedagogicznym tego słowa znaczeniu.

Twórca programu wychowania przez turystykę Walter Hunziker sformułował szczegółowe wskazówki i sposoby urzeczywistniania osiągnięcia tzw. "mentalności turystycznej", która obejmuje:

- przyswajanie wiedzy o turystyce,
- wychowanie przyszłego turysty,
- wychowanie do gościnności.

W każdym z tych trzech zakresów wyodrębnia zadania szkoły, placówek wychowania pozaszkolnego, środków masowego przekazu itp.

W pierwszej dziedzinie zarówno szkoła podstawowa jak i średnia i wyższa powinny - jego zdaniem - przekazać określone wiadomości oraz organizować wycieczki, a środki masowego komunikowania - szeroko informować o turystyce.

W dziedzinie wychowania przyszłego turysty szkoła podstawowa powinna przekazywać wiadomości o krajach i ludziach i wspólnie z rodzicami przygotowywać wycieczki szkolne.

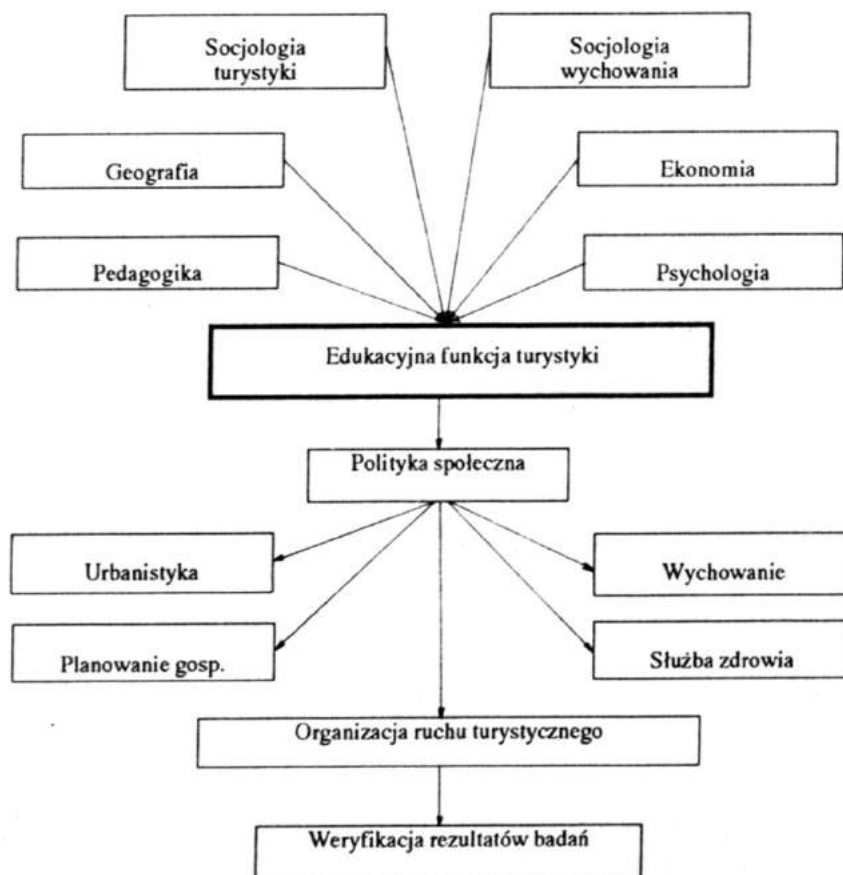
Wychowanie do gościnności to kształtowanie postaw uczniów wobec ludzi obcych w domu, środowisku itp. Mogą to realizować nauczyciele, rodzice i środki społecznego komunikowania.

Edukacja przez turystykę w warunkach polskich przewiduje łączenie w jedną całość dwóch sfer działalności turystycznej, a mianowicie:

- uprawianie turystyki jako główny przedmiot czynności turystów oraz
- wykorzystywanie powstałych sytuacji wychowawczych do świadomego wychowania turystów przez osoby do tego powołane, jak przewodnicy, piloci itp.

Edukacja do turystyki nie jest możliwa bez zespolenia sił instytucji, wszelkiego typu szkół, instytucji wychowania pozaszkolnego, instytucji turystycznych. Rolą natomiast środków społecznego komunikowania jest popularyzowanie turystyki z jej bogactwem form. Edukację tę należy rozpatrywać w aspekcie szeroko pojętego czasu wolnego.

Edukacyjny aspekt turystyki powinien więc być domeną badań pedagogicznych i socjologicznych. Pomimo licznych deklaracji na ten temat w rzeczywistości niewiele wiemy o faktycznej funkcji wychowawczej turystyki. Badania tego rodzaju powinny być badaniami interdyscyplinarnymi. Edukacyjna funkcja turystyki powinna być rozpatrywana jednocześnie w kategoriach: socjologii turystyki, psychologii (Rys. 1). Rezultaty zaś badań powinny być wykorzystywane przez planistów gospodarczych i przestrzennych, organizatorów turystyki, wychowawców, służby zdrowia itp.



Rys. 1. Schematyczne ujęcie procedury badań edukacyjnych funkcji turystyki oraz jej związku z podstawowymi dziedzinami naukowymi (wg K. Przeclawskiego)

Drugim zagadnieniem badawczym z tego zakresu winno być porządkowanie i ujednoczenie pojęć nazw stosowanych w teorii współczesnej turystyki i współczesnego krajoznawstwa, celem utworzenia logicznie uzasadnionej ich struktury zakresów na zasadzie: wyłączności, krzyżowania, tożsamości oraz nad- i podrzędności. Jest to niezbędne zarówno dla badaczy, jak i praktyk realizujących idee edukacji krajoznawczo-turystycznej, turystycznej i krajoznawczej. Dlatego należałoby:

Szkołom wyższym i instytucjom zlecić prowadzenie badań w zakresie znaczenia edukacyjnego turystyki i jej metodyki względem dzieci, młodzieży i dorosłych, a także opracowywania struktury podstawowych nazw (terminów) związanych z teorią edukacji krajoznawczo-turystycznej i jej związku z pokrewnymi naukami.

8. Zakończenie

Artykuł, oprócz podstawowych rozważań teoretycznych zawiera diagnozę, a także prognozę, przede wszystkim dla nauczycieli - z zakresu edukacji krajoznawczo-turystycznej dzieci, zwłaszcza w wieku wczesnoszkolnym. Propozycje te zostały wyprowadzone na podstawie badań empirycznych i studium analityczno-krytycznej literatury dotyczącej turystyki i krajoznawstwa.

Ponadto warto podkreślić, że aczkolwiek znaczenie tego zagadnienia jest doceniane przez współczesnych pedagogów, to w praktyce szkolnej i społecznej nie jest ono realizowane nawet w stopniu zaledwie dostatecznym. Dlatego nauczyciel świadomy przyszłości życia swoich wychowanków w świecie bez granic turystycznych, w większym zakresie i stopniu winien eksponować edukację turystyczno-krajoznawczą w celu ukształtowania przyszłego kulturalnego turysty, szanującego własny kraj i kraje cudze, świadomego konieczności przyjaźni międzynarodowej i współpracy w zakresie ochrony i kształtowania środowiska przyrodniczego i kulturowego oraz idei pokojowego współistnienia i współdziałania.

PRZYPISY

- ¹ Por. W. Okoń: Słownik pedagogiczny. Warszawa 1975 s. 330
- ² M. Orłowicz za K. Denkiem: Poznawczo-wychowawcze aspekty działalności krajoznawczej we współczesnej szkole. Koszalin 1981 s. 72
- ³ Tamże, s. 40
- ⁴ W. Szewczuk: Psychologia. Warszawa 1975 s. 102
- ⁵ K. Przeclawski: Socjologia wychowania i turystyka. *Ruch Turystyczny* 1969 nr 1 s. 15

SUMMARY

One of the spheres much helpful and necessary at educating children at an early school age is tourism, which has got a lot of the same features as education by nature and education by sightseeing. That is why education by tourism should have its definite place and function in general education of children of that age category.

However, the research shows its low level and range at contemporary Polish schools. Thus we suggest to increase the number of institutions and social associations which would - together with the school and on their own - see to the organization of education of children by tourism. We pay special attention to preparing school teachers and tutors of other educational institutions for this function, and also so called non-professional tutors, among them parents.